

Зовнішньоекономічна діяльність

УДК 339.54

Золковер Андрій Олександрович

*кандидат економічних наук, доцент кафедри
фінансів та фінансово-економічної безпеки*

Київський національний університет технологій та дизайну

Золковер Андрей Александрович

*кандидат экономических наук, доцент кафедры
финансов и финансово-экономической безопасности*

Киевский национальный университет технологий и дизайна

Zolkover Andrii

PhD, Associate Professor

Kyiv National University of Technology and Design

**АНАЛІЗ ТОВАРНОЇ СТРУКТУРИ ЕКСПОРТНИХ ОПЕРАЦІЙ
УКРАЇНИ**

**АНАЛИЗ ТОВАРНОЙ СТРУКТУРЫ ЭКСПОРТНЫХ ОПЕРАЦИЙ
УКРАИНЫ**

**ANALYSIS OF COMMODITY STRUCTURE OF EXPORT
OPERATIONS OF UKRAINE**

***Анотація.** Стаття присвячена аналізу товарної структури експортних операцій України. Українська економіка – є експортно-орієнтованою і саме експорт товарів має домінуюче значення, а частка експорту послуг коливається на рівні 18-20% [9]. У статті проаналізовано частку експорту товарів у структурі ВВП. У статті проведено аналіз товарної структури експортних операцій. Визначено лідируючі групи товарів експорту та розраховано складові для перших трьох груп товарів.*

Проведено аналіз географічної структури експорту товарів за 2012-2016 роки.

Ключові слова: *зовнішньоекономічна діяльність, експорт товарної продукції, структура експорту.*

Анотація. *Стаття посвячена аналізу товарної структури експортних операцій України. Українська економіка являється експортно-орієнтованою і саме експорт товарів має домінуюче значення, а частка експорту послуг коливається на рівні 18-20% [9]. В статті проаналізована частка експорту товарів в структурі ВВП. В статті проведено аналіз товарної структури експортних операцій. Визначено лідируючі групи товарів експорту і розраховано складові для перших трьох груп товарів. Проведено аналіз географічної структури експорту товарів за 2012-2016 роки.*

Ключевые слова: *внешнеэкономическая деятельность, экспорт товарной продукции, структура экспорта.*

Summary. *The article is devoted to the analysis of the commodity structure of export operations of Ukraine. The Ukrainian economy is export-oriented and export of goods is dominant, and the share of exports of services varies from 18% to 20%. The share of export of goods in the structure of GDP is analyzed. The article analyzes the commodity structure of export operations. The leading groups of exported goods are determined and the components for the first three groups of goods are calculated. The analysis of the geographical structure of export of goods for 2012-2016 has been carried out.*

Key words: *foreign economic activity, export of commodity products, export structure.*

Постановка проблеми. У сучасному світі експорт має провідну роль у економічному розвитку країни. Завдяки експортним операціям

збільшується золотовалютний запас країни, йде обмін технологіями між країнами та підприємствами. Українська економіка – є експортно-орієнтованою, але здебільшого на експорт йде сировина, тому у ряді літературних джерел зустрічається поняття «сировинна економіка» [1, 126], отже аналіз товарної структури експортних операцій є вкрай важливим для визначення експортного потенціалу України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зовнішню торгівлю України, зокрема й експортні операції досліджувало чимало вчених-економістів. Серед них – В. Абрамов [2], О. Гребельник [3], М. Дідківський[4], Ю.Козак [5], Б. Одягайло [6], М. Пісьмаченко[7] та ін.

Мета статті – проаналізувати товарну структуру експортних операцій України та визначити пріоритетні заходи щодо їх вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Більше третини українських товарів йде на експорт, так доля експорту товарів у структурі ВВП коливається у межах 35,04-42,12% (Дані про експорт товарів та співвідношення експорту до ВВП наведені у табл.1). Слід зауважити, що у абсолютних цифрах у 2010-2012 роках спостерігається стрімке зростання експортних операцій товарів з 50,744 до 67,780 млрд.дол.США, тобто на 17,036 млрд.дол.США, що становить 33,5%. Це можна пов'язати з пожвавленням економічної активності як в Україні так і в усьому світі після фінансово-економічної кризи у 2008 році. Однак, починаючи з 2012 року експорт українських товарів впав на 31,418 млрд.дол.США і у кінці 2016 року становив 36,362 млрд.дол.США, тобто падіння склало 46,4%. Таке падіння, на наш погляд, спричинила фінансово-економічна криза, яка спостерігається в Україні, починаючи з геополітичного протистояння з Російською Федерацією.

Таблиця 1

Динаміка експорту товарної продукції*

Рік	ВВП України, млрд.дол.США	Експорт, млрд.дол.США	Співвідношення експорту до ВВП, %
2010	136,417	50,744	37,20
2011	163,423	67,594	41,36
2012	176,235	67,780	38,46
2013	177,834	62,306	35,04
2014	130,908	53,902	41,18
2015	90,524	38,127	42,12
2016	93,812	36,362	38,76

**(без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя)*

Джерело: складено автором на підставі [8]; [9]

Якщо проаналізувати структуру експорту товарів (табл.2), то можна зробити висновок, що підприємства України експортують 20 груп товарів. Слід зауважити, що більше половини українського експорту припадає лише на 3 групи товарів. Проаналізуємо ці групи товарів.

Лідером за експортом товарів в Україні є група товарів недорогоцінних металів та виробів з них, так частка цієї групи товарів у загальній сукупності експорту товарів у період 2012-2014 року збільшилась з 27,77% до 28,25%, незважаючи на те, що у абсолютних цифрах спостерігається зменшення, у 2015-2016 продовжується зменшення експорту цієї групи товарів, однак не зважаючи на це, експорт недорогоцінних металів та виробів з них є найбільшим серед груп інших товарів, що експортуються з України, так у 2015 році експорт цієї групи товарів становив 9,471 млрд.дол.США, що становить 24,84% у загальній структурі експорту, а у 2016 році – 8,339 млрд. дол. США, що склало 22,93%. Слід зауважити, що у цій групі товарів найбільшу частку мають чорні метали та вироби з чорних металів, так у 2016 році на ці товари приходилося 96,27% усієї групи товарів недорогоцінних металів та виробів з них, майже таке співвідношення спостерігається і у період 2012-2015 роки.

Структура експорту товарів України

№	Групи товарів	2012		2013		2014		2015		2016	
		Експорт, млрд. дол. США	Частка, %	Експорт, млрд. дол. США	Частка, %	Експорт, млрд. дол. США	Частка, %	Експорт, млрд. дол. США	Частка, %	Експорт, млрд. дол. США	Частка, %
1	Живі тварини; продукти тваринного походження	0,959	1,42	1,083	1,74	1,014	1,88	0,823	2,16	0,775	2,13
2	Продукти рослинного походження	9,173	13,53	8,849	14,20	8,736	16,21	7,971	20,91	8,094	22,26
3	Жири та олії тваринного або рослинного походження	4,185	6,17	3,497	5,61	3,822	7,09	3,300	8,65	3,963	10,90
4	Готові харчові продукти	3,474	5,13	3,500	5,62	3,096	5,74	2,468	6,47	2,450	6,74
5	Мінеральні продукти	7,488	11,05	7,190	11,54	6,104	11,32	3,099	8,13	2,729	7,50
6	Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	4,714	6,95	4,009	6,43	3,054	5,67	2,131	5,59	1,558	4,29
7	Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	0,995	1,47	0,785	1,26	0,586	1,09	0,413	1,08	0,409	1,13
8	Шкури необроблені, шкіра вичищена	0,132	0,20	0,149	0,24	0,157	0,29	0,115	0,30	0,122	0,34
9	Деревина і вироби з деревини	1,060	1,56	1,144	1,84	1,263	2,34	1,107	2,90	1,132	3,11
10	Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	1,130	1,67	1,245	2,00	0,986	1,83	0,617	1,62	0,537	1,48
11	Текстильні матеріали та текстильні вироби	0,782	1,15	0,809	1,30	0,786	1,46	0,634	1,66	0,677	1,86
12	Взуття, головні убори, парасольки	0,176	0,26	0,199	0,32	0,203	0,38	0,151	0,40	0,164	0,45
13	Вироби з каменю, гіпсу, цементу	0,582	0,86	0,582	0,93	0,479	0,89	0,332	0,87	0,299	0,82
14	Перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння	0,140	0,21	0,118	0,19	0,161	0,30	0,082	0,22	0,052	0,14
15	Недорогоцінні метали та вироби з них	18,826	27,77	17,525	28,13	15,229	28,25	9,471	24,84	8,339	22,93
16	Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	6,872	10,14	6,826	10,96	5,657	10,50	3,941	10,34	3,638	10,00
17	Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	5,775	8,52	3,274	5,26	1,472	2,73	0,679	1,78	0,556	1,53
18	Прилади та апарати оптичні, фотографічні	0,291	0,43	0,291	0,47	0,232	0,43	0,159	0,42	0,146	0,40
19	Різні промислові товари	0,607	0,90	0,659	1,06	0,736	1,37	0,524	1,38	0,537	1,48
20	Твори мистецтва	0,0003	0,0005	0,0006	0,0010	0,0002	0,0004	0,0003	0,0008	0,0002	0,0005
	ВСЬОГО	67,78	100	62,306	100	53,902	100	38,127	100	36,362	100

На другому місці за кількісним показником експорту товарів є група товарів рослинного походження. Виходячи з даних табл.2 можна зробити висновок, що спостерігається стрімке зростання частки цієї групи товарів у загальній структурі експорту, так у 2012 році на цю групу товарів лише 13,53% українського експорту, а у 2016 році частка збільшилась до 22,26%. Зауважимо, що у абсолютних цифрах експорт цієї групи товарів, у аналізованій період, коливається у межах 7,971-9,173 млрд. дол. США. Якщо проаналізувати товарну структури цієї групи товарів (табл.3), то можна зробити висновок, що найбільшу питому вагу мають 2 види товарів, а саме зернові культури, частка яких у 2016 році склала 75,05% та насіння і плоди олійних рослин, частка яких у 2016 році становила 18,97%, тобто на ці 2 вида сільськогосподарських культур приходилося більше ніж 94% експорту усієї групи товарів рослинного походження.

Таблиця 3

Структура експорту групи товарів рослинного походження

Назва товарів	2012		2013		2014		2015		2016	
	Експорт, млрд. дол. США	%	Експорт, млрд. дол. США	%	Експорт, млрд. дол. США	%	Експорт, млрд. дол. США	%	Експорт, млрд. дол. США	%
живі дерева та інші рослини	0,0012	0,01	0,0021	0,02	0,0014	0,02	0,0023	0,03	0,0037	0,05
овочі	0,1324	1,44	0,1111	1,25	0,1299	1,49	0,0972	1,22	0,1526	1,89
їстівні плоди та горіхи	0,1977	2,16	0,1379	1,56	0,1482	1,70	0,1541	1,93	0,1482	1,83
кава, чай	0,0127	0,14	0,0107	0,12	0,0146	0,17	0,0106	0,13	0,0141	0,17
зернові культури	6,9704	75,99	6,3517	71,78	6,5441	74,91	6,0575	75,99	6,0739	75,05
продукція борошномельно-круп'яної промисловості	0,1051	1,15	0,137	1,55	0,1244	1,42	0,1179	1,48	0,1387	1,71
насіння і плоди олійних рослин	1,7521	19,10	2,0448	23,11	1,6877	19,32	1,4755	18,51	1,535	18,97
шелак природний	0,0006	0,01	0,0005	0,01	0,0006	0,01	0,0005	0,01	0,0004	0,01
рослинні матеріали для виготовлення	0,0011	0,01	0,0534	0,60	0,0852	0,98	0,0559	0,70	0,027	0,33
ВСЬОГО	9,1733	100	8,8492	100	8,7361	100	7,9715	100	8,0936	100

Складено автором на підставі: [9]

Третє місце за обсягами експорту товарної продукції у 2016 році посідає група жирів та олій тваринного або рослинного походження. Частка цієї групи товарів за останні 5 років збільшилась на 4,73% з 6,17% до 10,9%. Слід зауважити, що у абсолютних цифрах обсяг експорту цієї групи товарів зменшився з 4,185 млрд.дол.США до 3,963 млрд.дол.США.

Також, вважаємо за доцільне проаналізувати географічну структуру експортних операцій з товарами. Україна експортує товари до 159 країн, однак найбільша питома вага за обсягами експорту припадає щороку на перші 20 країн. Так частка експорту товарів, яка припадає на перші 20 країн за обсягами експорту у 2012 році склала – 61,57%, у 2013 році - 73,32%, у 2014 році - 72,69%, у 2015 році - 71,55%, а у 2016 році – 70,47%. Проаналізуємо більш детально особливості географічної структури експорту товарів.

За останні 5 років, а саме з 2012 по 2016 роки (табл. 2-6), країною - лідером за обсягами експорту була Російська Федерація, слід зауважити що обсяги експорту щорічно зменшуються, так у 2012 році експорт у Росію склав 17,327 млрд.дол.США, а у 2016 лише 3,593 млрд.дол.США, тобто падіння склало більш ніж 79% (відзначимо, що найбільший спад можна спостерігати у період 2014-2015 рр., так у цей період експорт впав з 18,18 млрд.дол.США до 4,828 млрд.дол.США). Таке падіння можна пов'язати з геополітичною напруженістю на сході України.

На другому місці за обсягами експорту у період 2012-2016 рр. перебували або Єгипет (2012р, 2016р), або Турція (2013-2015рр). Це можна пов'язати з постійним попитом з боку цих країн на зернові культури та чорні метали.

Активно українські товари експортуються у країни Євросоюзу. Найбільший Україна експортує у Польщу та Італію, так у 2012 році експорт у ці країни становив відповідно 3,79% та 3,62% у структурі загального

експорту України, у 2013 році – 4,09% та 3,75% відповідно, у 2014 році 4,91% та 4,58 відповідно, у 2015 році цей показник був однаковим та склав 5,19%, у 2016 році 6,05% та 5,31%. Сукупний експорт у країни Євросоюзу щорічно збільшується у структурі експорту України. Так, у 2012 році питома вага експорту у ці країни склала 25,2%%, що становить 17,081 млрд.дол.США, у 2013 році – 26,9%, що становило 16,758 млрд.дол.США, у 2014 році – 31,54%, що склало 17,002 млрд.дол.США, у 2015 році - 34,14%, що склало 13,015 млрд.дол.США, у 2016 році – 37,12%, що склало 13,496 млрд. дол. США.

Географічна структура зовнішньоторговельних експортних операцій товарами

Таблиця 4

Обсяг експорту у 2012 році

№	Країна	Обсяг експорту у 2012 році, млрд. дол. США	Частка
1	Російська Федерація	17,327	25,56
2	Єгипет	2,884	4,25
3	Польща	2,571	3,79
4	Італія	2,457	3,62
5	Казахстан	2,433	3,59
6	Білорусь	2,228	3,29
7	Німеччина	1,598	2,36
8	Іспанія	1,529	2,26
9	Угорщина	1,507	2,22
10	США	0,974	1,44
11	Нідерланди	0,830	1,22
12	Молдова, Республіка	0,812	1,20
13	Азербайджан	0,757	1,12
14	Словаччина	0,665	0,98
15	Болгарія	0,567	0,84
16	Румунія	0,550	0,81
17	Туркменістан	0,527	0,78
18	Велика Британія	0,527	0,78
19	Австрія	0,520	0,77
20	Бельгія	0,467	0,69
	Сумма 20 країн	41,729	61,57
	Інші країни	26,051	38,43
	ВСЬОГО	67,780	100

Таблиця 5

Обсяг експорту у 2013 році

№	Країна	Обсяг експорту у 2013 році, млрд. дол. США	Частка
1	Російська Федерація	14,787	23,73
2	Туреччина	3,754	6,02
3	Єгипет	2,719	4,36
4	Китай	2,691	4,32
5	Польща	2,545	4,09
6	Італія	2,336	3,75
7	Казахстан	2,084	3,34
8	Індія	1,956	3,14
9	Білорусь	1,940	3,11
10	Угорщина	1,553	2,49
11	Німеччина	1,551	2,49
12	Нідерланди	1,037	1,66
13	Іспанія	0,978	1,57
14	Молдова, Республіка	0,896	1,44
15	США	0,861	1,38
16	Азербайджан	0,859	1,38
17	Чехія	0,812	1,30
18	Іран, Ісламська Республіка	0,792	1,27
19	Саудівська Аравія	0,781	1,25
20	Ірак	0,767	1,23
	Сумма 20 країн	45,699	73,32
	Інші країни	16,607	26,68
	ВСЬОГО	62,306	100

Таблиця 6

Обсяг експорту у 2014 році

№	Країна	Обсяг експорту у 2014 році, млрд. дол. США	Частка
1	Російська Федерація	9,798	18,18
2	Туреччина	3,561	6,61
3	Єгипет	2,862	5,31
4	Китай	2,674	4,96
5	Польща	2,645	4,91
6	Італія	2,468	4,58
7	Індія	1,816	3,37
8	Білорусь	1,617	3,00
9	Німеччина	1,591	2,95
10	Угорщина	1,510	2,80
11	Іспанія	1,167	2,16
12	Нідерланди	1,106	2,05
13	Казахстан	1,069	1,98
14	Саудівська Аравія	1,031	1,91
15	Чехія	0,773	1,43
16	Молдова, Республіка	0,744	1,38
17	Ірак	0,711	1,32
18	Іран, Ісламська Республіка	0,703	1,31
19	Словаччина	0,670	1,24
20	США	0,668	1,24
	Сумма 20 країн	39,184	72,69
	Інші країни	14,718	27,31
	ВСЬОГО	53,902	100

Таблиця 7

Обсяг експорту у 2015 році

№	Країна	Обсяг експорту у 2015 році, млрд. дол. США	Частка
1	Російська Федерація	4,828	12,66
2	Туреччина	2,772	7,27
3	Китай	2,399	6,29
4	Єгипет	2,080	5,45
5	Італія	1,980	5,19
6	Польща	1,977	5,19
7	Індія	1,444	3,79
8	Німеччина	1,329	3,48
9	Іспанія	1,044	2,74
10	Угорщина	0,910	2,39
11	Нідерланди	0,906	2,38
12	Білорусь	0,871	2,28
13	Саудівська Аравія	0,762	2,00
14	Казахстан	0,713	1,87
15	Ізраїль	0,597	1,57
16	Румунія	0,570	1,49
17	Чехія	0,541	1,42
18	Іран, Ісламська Республіка	0,534	1,40
19	Молдова, Республіка	0,524	1,38
20	Франція	0,498	1,31
	Сумма 20 країн	27,276	71,55
	Інші країни	10,851	28,45
	ВСЬОГО	38,127	100

Таблиця 8

Обсяг експорту у 2016 році

№	Країна	Обсяг експорту у 2016 році, млрд. дол. США	Частка
1	Російська Федерація	3,593	9,88
2	Єгипет	2,266	6,23
3	Польща	2,200	6,05
4	Туреччина	2,049	5,64
5	Італія	1,930	5,31
6	Індія	1,903	5,23
7	Китай	1,833	5,04
8	Німеччина	1,424	3,92
9	Угорщина	1,053	2,90
10	Іспанія	1,005	2,76
11	Нідерланди	0,995	2,74
12	Білорусь	0,903	2,48
13	Румунія	0,717	1,97
14	Іран, Ісламська Республіка	0,705	1,94
15	Саудівська Аравія	0,593	1,63
16	Чехія	0,561	1,54
17	Ізраїль	0,489	1,34
18	Молдова, Республіка	0,481	1,32
19	Словаччина	0,471	1,30
20	Франція	0,454	1,25
	Сумма 20 країн	25,625	70,47
	Інші країни	10,737	29,53
	ВСЬОГО	36,362	100

Висновки та перспективи подальших досліджень. Українська економіка є експортно-орієнтованою, так частка експорту товарів у структурі ВВП коливається на рівні 35,04-42,12%. Україна експортує 20 груп товарів, більше половини експорту припадає на 3 групи товарів, а саме: 1) група товарів недорогоцінних металів та виробів з них; 2) група товарів рослинного походження; 3) група жирів та олій тваринного або рослинного походження, тобто наразі український експорт орієнтований на видобувну та сільськогосподарську галузі. Експортує товари Україна у 159 країн, лідером за експортом залишається Російська Федерація, але щороку експорт у цю країну зменшується у абсолютних цифрах, а також зменшується частка у структурі загального експорту, у той же час частка експорту у країни Євросоюзу щороку збільшується і у 2016 році сягнула 37,12%.

У подальших дослідженнях науковцям, на нашу думку, слід розглянути питання, щодо механізмів зміни структури експорту з сировинно-сільськогосподарської до експорту технологій та товарів кінцевого споживання.

Література

1. Промисловість України: стратегія і політика структурно-технологічної модернізації: монографія / Ю.В. Кіндзерський; НАН України – ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» - К. – 2013 – 536с.
2. Абрамов В. Л. Мировая экономика : учеб. пособ. / В. Л. Абрамов. – М. : Дашков и Ко , 2006. – 312 с. 139
3. Гребельник О. П. Основи зовнішньоекономічної діяльності : підручник / О. П. Гребельник. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 432 с. 3. Дідківський М. І. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства : навч. посіб. / М. І. Дідківський. – К. : Знання, 2006. – 462 с.

4. Козак Ю. Г. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств: сучасні особливості функціонування та аналізу розвитку : монографія / Ю. Г. Козак, Н. С. Логвінова, Т. В. Батанова. – Одеса : Одеський національний економічний університет, 2012. – 182 с.
5. Одягайло Б. М. Міжнародна економіка : навч. посіб. / Б. М. Одягайло. – К. : Знання, 397 с.
6. Пісьмаченко М. Л. Державне управління зовнішньоторговельною діяльністю в Україні : монографія / М. Л. Пісьмаченко. – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2008. – 366 с.
7. Райзберг Б. А. Государственное управление социальными и экономическими процессами : учеб. пособ. / Б. А. Райзберг. – М. : Инфра-М, 2010. – 384 с.
8. Веб-сайт Національного банку України [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>
9. Веб-сайт Державної служби статистики [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

References

1. Promyslovistj Ukrajinjy: strateghija i polityka strukturno-tekhnologichnoji modernizacijj: monoghracija / Ju.V. Kindzersjkyj; NAN Ukrajinjy – DU «Instytut ekonomiky ta proghnozuvannja NAN Ukrajinjy» - K. – 2013 – 536s.
2. Abramov V. L. Myrovaja ekonomyka : ucheb. posob. / V. L. Abramov. – M. : Dashkov y Ko , 2006. – 312 s. 139
3. Ghrebeljnyk O. P. Osnovy zovnishnjoeconomichnoji dijaljnosti : pidruchnyk / O. P. Ghrebeljnyk. – K. : Centr uchbovoji literatury, 2008. – 432 s. 3. Didkivsjkyj M. I. Zovnishnjoeconomichna dijaljnistj pidpryjemstva : navch. posib. / M. I. Didkivsjkyj. – K. : Znannja, 2006. – 462 s.

4. Kozak Ju. Gh. Zovnishnjoeekonomichna dijalnistj pidpryjemstv: suchasni osoblyvosti funkcionuvannja ta analizu rozvytku : monohrafija / Ju. Gh. Kozak, N. S. Loghvinova, T. V. Batanova. – Odesa : Odesjkyj nacionaljnyj ekonomich- nij universytet, 2012. – 182 s.
5. Odjaghajlo B. M. Mizhnarodna ekonomika : navch. posib. / B. M. Odjaghajlo. – K. : Znannja, 397 s.
6. Pisjmachenko M. L. Derzhavne upravlinnja zovnishnjotorghoveljnoju dijalnistju v Ukraini : monohrafija / M. L. Pisjmachenko. – Donecjk : TOV «Jugho-Vostok, Ltd», 2008. – 366 s.
7. Rajzbergh B. A. Ghosudarstvennoe upravlenye sotsyalnytu y ekonomycheskymy processamy : ucheb. posob. / B. A. Rajzbergh. – M. : Ynfra-M, 2010. – 384 s.
8. Veb-sajt Nacionaljnogho banku Ukrainy [Elektronnyj resurs].- Rezhym dostupu: <http://www.bank.gov.ua>
9. Veb-sajt Derzhavnoji sluzhby statystyky [Elektronnyj resurs].- Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua/>